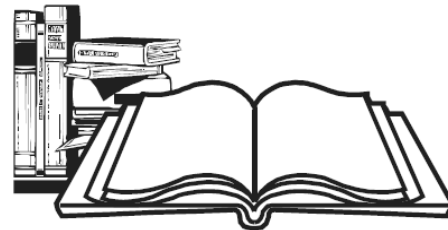

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.8

Цимбал О.І.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Розкрито основні інституційні важелі динаміки ринку праці. Виявлено статистичні закономірності взаємодії фінансово-кредитних, виробничих та інституційно-регулятивних чинників та параметрів розвитку ринку праці. Визначено основні тенденції трансформації інституційної організації взаємодії ринку праці з макросередовищем, домінуючі інституційні конструкції, що використовуються гравцями соціально-трудових відносин для реалізації стратегій.

Ключові слова: інститут, ринок праці, відносини, співпраця, стратегія.

The basic institutional leverages of dynamics of labor-market are exposed. The statistical conformities to law of co-operation of financially-credit, production and institutional-regulatory factors and parameters of market of labor development are found out. Basic tendencies of transformation of institutional organization of co-operation of labor-market with a macro environment, dominant institutional constructions used by the players of social-labor relations for realization of strategies are developed.

Keywords: institution, labor, relations, cooperation, strategy

Завдяки тому, що в Україні аналізу зайнятості та ринку праці приділяється чимало уваги в науковій літературі можна знайти відповіді на питання щодо основних тенденцій розвитку його параметрів (Р. Акішина, Т. Заєць, Т. Кір'ян, Л. Семів та інш.), проблем та їх причин (С. Бандур, О. Воронін, О. Грішнова, Л. Лисогор та ін.), обґрунтуванню напрямів удосконалення практики регулювання ринку праці (В. Куценко, В. Мортіков, В. Онікієнко, та ін.) тощо. Однак серед численних публікацій важко виокремити дослідження, які містять оцінку результатів застосування тих макроекономічних моделей регулювання ринку праці, які використовувалися на практиці. Між тим, вибір ефективних напрямів та механізмів регулювання ринку праці в умовах коли осатаній є наскрізною складовою економічної системи в цілому, не можливий без урахування взаємодії структурних факторів та специфічних інституційних передумов їх використання в свідомій економічній політиці.

Крім того, варто враховувати, що як управлінська думка так і сама логіка ринкових реформ, прямо або імпліцитно спираються на цілком конкретні теоретичні концепції та моделі їх реалізації в практиці. Завдяки цьому серед багатьох питань, пов'язаних із визначенням недоліків державного регулювання, особливе місце повинна займати проблематика впливу на розвиток ринку праці саме тих чинників та інструментів, які вважаються релевантними в межах теоретичних моделей, що були розроблені в розвинених країнах, і, які протягом періоду незалежності різною мірою намагалися застосовувати в Україні. Інтерес до подібних перевірок загострює й те, що економічні теоретичні моделі значною мірою є відбитком пануючої у відповідній країні інституційної організації та управлінської ідеології, тому перевірка їх реалізації на практиці непрямо означає й перевірку справжнього зразку інституційної організації безпосередньої практики макроекономічного регулювання.

Отже метою даної статі є визначення основних інституційних важелів динаміки ринку праці, які здатні впливати і самі відчувають вплив макроекономічних факторів. Ключова ідея статі полягає в тому, що закономірності щодо сполучення чинників макроекономічної взаємодії та соціально-трудових відносин, які визначають провідні теоретичні школи економічної теорії, реалістичні тільки в конкретних інституційних умовах. Завдяки цьому, ступень відхилення емпіричних тенденцій від ідеальних теоретичних закономірностей надає можливість оцінити відповідність реальної інституційної конструкції тій, яка була теоретично задекларована. Можливість реалізації цієї ідеї для досягнення мети дослідження пов'язана із прийняттям припущення, згідно якого за товщею статистично спостережуваних фактів та їх вимірювальних агрегатів приховано латентні структурні зв'язки, формування яких обумовлено функціонуванням та розвитком інституційних структур.

Одним з ключових висновків кейнсіанських версій щодо макроекономічного регулювання ринку праці є можливість впливати на ринок праці за допомогою монетарних та фінансових інструментів. Перевірка вказаних постулатів на даних української економіки дозволила встановити таке: в період з 1992-2008 рр. кількість зайнятого населення не залежала від зміни обсягів грошової маси. Разом з тим, експерименти з періодизацією дозволили визначити, що існують два періоди – 1992-1999 рр. та 2000-2008 рр., протягом яких зафіксовано суттєвий статистичний зв'язок. Протягом першого періоду залежність кількості зайнятого населення від зростання грошової маси була лінійна та мала коефіцієнт детермінації 0,88, але демонструвала від'ємний характер: при збільшенні грошової маси вона скорочувалася. Протягом періоду 2000-2008 рр. кількість зайнятих демонструє суттєву логарифмічну залежність від обсягів грошової маси, але характер залежності вже позитивний, з коефіцієнтом детермінації – 0,89.

Це свідчить про те, що або обрані періоди є штучними, тобто такими де формальна статистична залежність не відображає якості досліджуваних процесів, або грошова маса на двох різних етапах відігравала принципово різну регулятивну роль. Враховуючи те, що починаючи вже з 2000 р. в країні почався етап економічного зростання, а також те, що після кризи 1998 р. була суттєво переглянута державна монетарна політика, ми більш схильні вважати виокремлені періоди не випадковими. Це дозволяє нам визнати другий висновок, а саме: у визначені періоди існували різні механізми регулювання макроекономічного регулювання ринку праці. Однак навіть в такому випадку визначений характер зв'язків не відповідає підходам до регулювання ні монетаристів ні кейнсіанців. Можна, такими чином, сказати, що при розробці та реалізації державної монетарної політики її вплив на ринок праці не брався до уваги, а також те, що механізми зв'язку між ринками ліквідності та праці не спрацьовують достатньо ефективно.

Перевірка зв'язку ринку праці із ринком капіталу здійснювалася за допомогою показників кількості зайнятого населення та розміру облікової ставки Національного банку України. Статистичний зв'язок між ними є значущим і стабільним. Якщо виключити статистичний "хвіст" 1992 та 1993 рр., протягом періоду 1994-2008 рр. мала місце помірна логарифмічна залежність ($R^2 = 0,62$), а саме: чим більша ставка тим більша кількість зайнятих. При цьому слід зазначити, що отримана регресія відповідає усім формальним статистичним тестам і з цих позицій повинна прийматися як достовірна, однак в такому вигляді вона суперечить положенням макроекономічної теорії. Комбінування періодів і підперіодів, згідно яких розраховується регресія, дозволило визначити, що зв'язок між динамікою облікової ставки нацбанку та зайнятістю спостерігається по-різному на двох етапах. Перший – 1994-1998 рр. – занадто короткий для того, щоб йому давати статистичну оцінку. На другому – 1999-2008 рр. – залежність відповідає теоретично очікуваній: при зменшенні облікової ставки зростає

зайнятість, однак її пояснювальна точність надто мала для того, щоб мати можливість визнати суттєвою: $R^2 = 0,2$.

В такий же спосіб було здійснено перевірку зв'язку зайнятості та безробіття із валютним курсом, процентною ставкою за кредитами, індексом споживчих цін (як варіантом індексації інфляції). Було визначено, що жоден з цих факторів не справляв на динаміку зайнятості суттєвого впливу. Таким чином, в макроекономічній моделі регулювання ринку праці України монетарні інструменти не продемонстрували безпосередньої дієвості. Як мінімум це вказує на те, що інституційна будова економіки України не відповідає інституційній будові економік, які функціонують згідно постулатів кейнсіанського синтезу щодо визначеності зайнятості ціною високоліквідних агрегатів фінансового ринку.

Значно краще виглядає залежність динаміки зайнятості населення від показників, що характеризують основні економічні параметри діяльності безпосередніх одиниць господарювання (див. табл. 1). В якості останніх для емпіричної перевірки нами було обрано: випуск (за даними Національних рахунків), ВВП, обсяг основних засобів та інвестицій в основний капітал. Кореляційно-регресійний аналіз показав, що в цілому всі фактори демонструють значний вплив на розвиток зайнятості, а тестування за основними статистичними тестами (Фішера, Ст'юдента, Р-значимість) свідчить, що встановлені залежності не випадкові, значущі та стійкі. Такий висновок є очікуваний, але здійснений аналіз дозволив уточнити специфіку взаємодії параметрів економічної діяльності та ринку праці, яка досі не привертала уваги дослідників. Для того щоб її коректно розкрити варто пояснити методологічний прийом, який при цьому було використано. Він полягає в тому, що нами було використано різницю між поняттям "явище", як таке, що відображує реально існуючий процес, та "фактор", за допомогою якого ми намагаємося вказати на той специфічний спосіб, відповідно до якого розвиток обраного "явища" впливає на інші. Пропоноване уточнення дозволяє тонкіше розрізняти специфіку взаємодії між різними економічними процесами і, на нашу думку, наближує нас до розуміння інституційних підвалин досліджуваних процесів.

Подібні методологічні міркування знайшли практичне втілення в тому, що вплив таких явищ як: випуск, ВВП та інші досліджувався за допомогою чотирьох показників: щорічні індекси фізичного обсягу; номінальні значення певного року; значення у цінах першого року, відносно якого здійснюється аналіз; значення у цінах 1990 р. За таких умов перший показник відображає найбільш короткострокову динаміку змінюваності явища, другий поточну статистику, інші різну ступінь довгостроковості.

Завдяки такому підходу було встановлено, що коефіцієнт детермінації тим вищий, а надійність підбору параметрів регресії тим краща, чим триваліший період цінового приведення було застосовано. Наприклад, якщо розглядати вплив процесів випуску, формування валового внутрішнього продукту, основних засобів та інвестицій на безробіття у порівняльних цінах 1990 року, то відповідний коефіцієнт детермінації в середньому дорівнює 0,94, у порівняльних цінах 1999 р. – 0,91, у номінальних цінах поточного періоду – 0,72. Показники ж, які відзначають річні коливання і висвітлюють найбільш короткострокові аспекти явища – індекси фізичного обсягу в цінах попереднього року – взагалі не фіксують ніякої залежності.

Аналіз результатів економетричного моделювання зв'язків макроекономічних параметрів чітко вказує, що основні виробничі чинники функціонування ринку праці не є короткостроковими регуляторами, як наприклад проголошує неокласична версія економічної теорії, але певною мірою стикується із висновками кейнісіанства і значною мірою підтверджують позицію інституціоналістів щодо переваги структурних чинників, які є найбільшим близьким відбитком специфіки інституційної організації.

Таблиця 1

**Параметри регресійного аналізу чинників формування зайнятості та безробіття
на ринку праці України протягом 1995-2008 рр.**

Результативна змінна – Y	Факторна змінна – X	Вид специфікації	Коефіцієнт де термінації
Кількість зайнятого населення	Випуск	$Y=571,5*\ln(X)+12675$	0,90
	ВВП	$Y=577,2*\ln(X)+13058$	0,92
	Основні засоби (ОЗ)	$Y=830*\ln(X)+8748$	0,85
	Інвестиції в основні засоби (ІОЗ)	$Y=421*\ln(X)+15743$	0,89
	Випуск у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$Y=2359*X+18956$	0,88
	ВВП у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$Y=31*X+18640$	0,89
	Основні засоби у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$Y=0,0035*X+17041$	0,92
	Інвестиції в основні засоби у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$Y=14*X+19609$	0,90
	Індекси фізичного обсягу Випуску, ВВП, ОЗ, ІОЗ відносно попереднього року	–	0,01-0,25
Кількість безробітних	Випуск	$-0,0007*X+2625$	0,78
	ВВП	$-0,0002*X+2607$	0,76
	Основні засоби	$-0,007*X+2663$	0,57**
	Інвестиції в основні засоби	$-0,006*X+2475$	0,76
	Випуск у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$-0,004*X+3821$	0,95
	ВВП у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$-0,01*X+4223$	0,94
	Основні засоби у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$-0,004*X+5952$	0,85
	Інвестиції в основні засоби у одиницях фізичного обсягу відносно цін 1999 р.	$-0,02*X+2944$	0,90
	Індекси фізичного обсягу Випуску, відносно попереднього року	–	0,00
	Індекси фізичного обсягу ВВП, відносно попереднього року	–	0,01
	Індекси фізичного обсягу ОЗ, відносно попереднього року	$-240*X+26820$	0,82
	Індекси фізичного обсягу ІОЗ відносно попереднього року	–	0,00
	Випуск в цінах 1990 р.	$-30*X+3826$	0,96
	ВВП в цінах 1990 р.	$-39*X+4221$	0,95
	Інвестиції в основні засоби в цінах 1990 р.	$-18*X+2943$	0,90

Розраховано автором за даними Держкомстату.

* – в усіх представлених регресійних моделях тестові статистики (Фішера, Ст'юдента, а також Р-значимість) знаходяться в зоні гарантованого прийняття альтернативної гіпотези

** – випадок коли статистика Фішера менше ніж критеріальна, а інші тестові статистики на межі припустимості

Остання група зв'язків, яка була нами вивчена, стосувалася тих інституційних регуляторів, що відзначають вплив на ринок праці, а саме: номінальної заробітної плати, реальної та мінімальної заробітної плати, середнього розміру допомоги по безробіттю, активності Державного центру зайнятості. Смісл, який ми закладаємо говорячи про інституційність та регулятивність даних інструментів, прямо витікає із нашого розуміння інститутів як легітимної форми унаочнення економічних відносин та способів реалізації колективно ('суспільно' в загальному випадку) важливої функції. В даному випадку згадані інструменти є спеціально

інституціоналізованими формами наочного виразу і колективної операціоналізації такого феномену ринку праці як "дохід від праці", якими особливо опікується державне регулювання. Слід особливо підкреслити, що саме в такому вигляді ці форми використовуються не тільки як соціально-економічні та ідеологічні важелі, а й як засіб для контролю над недоінституціоналізованими чи слабо інституціоналізованими частинами доходу від праці як економічного феномену взагалі. Трудовий дохід в цілому – розмите та максимально недоінституціоналізоване явище; номінальна заробітна плата – чітко інституціоналізоване, але слабо регульоване явище; мінімальна заробітна плата – чітко інституціоналізоване та чітко регульоване явище

Експериментування з регресійними моделями між заробітною платою і її різновидами (реальною, мінімальною) дозволило встановити таке: зайнятість, безробіття як вимірюване згідно до методології Державного комітету статистики (ДКС) так і безробіття згідно даних Державного центру зайнятості (ДЦЗ) не залежать від номінальної заробітної плати в довгостроковому періоді та річних індексів зміни реальної заробітної плати, але демонструють залежність на деяких середньострокових відрізках. Зокрема, математичний аналіз специфіки конфігурації емпіричного зв'язку між номінальною заробітною платою та безробіттям дозволив визначити, що він є близьким до кубічного поліному. Якщо прийняти припущення про певну стабільність внутрішньої логіки досліджуваних процесів це свідчить про те, що по-перше, реакція на збільшення заробітної плати інтервальна, а не точкова, по-друге, як і передбачає економічна теорія дійсно існують так звані пороги резервної заробітної плати [1] і, по-третє, існує певний поріг вичерпання позитивної еластичності зайнятості від заробітної плати, коли подальше збільшення заробітної плати висуває до претендентів на робочі місця такі вимоги, яким відповідають усе менша кількість осіб.

Між іншим, аналізуючи динаміку номінальної заробітної плати було визначено дивну закономірність: номінальна заробітна плата майже абсолютно підкоряється експоненціальній залежності від елементарної шкали натуральних чисел (1;2;3;...), а саме: рівняння відповідної регресії за період 1995-2008 рр. є $Y = 62,6e^{0,23x}$; з $R^2 = 0,99$, а за період 1999-2008 рр.: $Y = 137,2e^{0,25x}$; з $R^2 = 1$. Важко повірити, що тривалий час динаміка реального феномену – номінальної заробітної плати в середньому по Україні – відповідала чистому математичному закону. Подібна чистота "вимірювання" свідчить про свідому стилізацію показника, який якщо і є інститутом регулювання, то скоріше в частині заданої державою інформаційно-комунікаційної політики.

Важливий момент – реальна заробітна плата в цінах 1992 р. стосовно періоду 1992-2009 рр. не справляла впливу ні на зайнятість ні на формування безробітних в ДЦЗ, і лише щодо безробіття ДКС демонструвала помірний зв'язок, який, однак, може бути випадковим (див табл. 2). Кардинально іншим є характер зв'язку між реальною заробітною платою в цінах 1999 р. та досліджуваними показниками протягом 1999-2008 рр. – протягом цього періоду зв'язок суттєвий і не випадковий. Привертає увагу, що еластичність зайнятості по відношенню до реальної заробітної плати стає значущою лише після досягнення кількості зайнятих у 19,6 млн. осіб. На нашу думку, ці дані слід інтерпретувати таким чином, що для близько 1 млн. осіб зайнятість була справою, за яку слід було братися тільки при певному зростанні заробітної плати. Для 19,6 млн. осіб зайнятість не мала альтернативи при будь-якій заробітній платі.

Досить дивним виглядає те, що мінімальна заробітна плата значно більшою мірою впливала на процеси формування зайнятості на процеси формування обох видів безробіття (ДКС та ДЦЗ). Більше того, як видно з таблиці 2 мінімальна заробітна плата відчутно пов'язана із зайнятістю як протягом довгострокового періоду так і середньострокового.

Таблиця 2

**Параметри регресійного аналізу чинників формування зайнятості та безробіття
на ринку праці України протягом 1992-2009 рр.**

Результативна змiна – Y	Факторна змiна – X	Коефіцієнт регресії факторної змінної		Коефіцієнт детермінації	
		1992- 2009	1999- 2008	1992- 2009	1999- 2008
Зайнятість	Номінальна заробітна плата	-	0,69	0,25	0,89
	Мінімальна заробітна плата	0,05	2,19	0,58	0,93
	Реальна заробітна плата	-	2,34	0,04	0,94
	Індекс реальної заробітної плати	-	-	0,01	0,03
Безробіття ДЦЗ	Номінальна заробітна плата	-	-0,26	0,04	0,68
	Мінімальна заробітна плата	-	-0,81	0,03	0,69
	Реальна заробітна плата	-	-0,94	0,03	0,83
	Індекс реальної заробітної плати	-	-	0,02	0,21
	Середній розмір допомоги	-0,79	-0,74	0,69	0,51
Безробіття ДКС	Номінальна заробітна плата	-	-0,80***	0,33**	0,78***
	Мінімальна заробітна плата	-	-2,58***	0,12**	0,84***
	Реальна заробітна плата	-6,77**	-2,87***	0,53**	0,92***
	Індекс реальної заробітної плати	-	-	0,23**	0,22***
	Середній розмір допомоги	-	-2,42***	0,00**	0,65***

* Усі моделі мають специфікацію виду $y = ax + b$

** Змінні взято за 1995-2009

*** Змінні взято за 1999-2008

На фоні того, що між номінальною заробітною платою та мінімальною підтверджено тісний зв'язок, а лагові зв'язки між нею та зайнятістю (в зворотному напрямку також) навпаки визначаються значно нижчим рівнем детермінації, це може означати, що офіційно реєстрована номінальна заробітна плата не відображає дійсну заробітну плату, яку отримує працівник. Теоретично відповідь доволі очевидна – дійсна заробітна плата інша за рахунок тіньової оплати праці, але статистичне підтвердження цієї думки викриває цікаві та неочевидні механізми взаємодії регулюючих параметрів на ринку праці. Так якщо визнавати, що мінімальна заробітна плата впливає на зайнятість опосередковано через здатність змінювати номінальну заробітну плату, то кореляційно-регресійна узгодженість дійсної номінальної заробітної плати та зайнятості повинна бути вищою ніж у мінімальної заробітної плати. Подібні міркування дають можливість запропонувати використовувати різницю коефіцієнтів детермінації рівня впливу мінімальної та реєстрованої номінальної заробітної плати на зайнятість в якості базової ідеї методики оцінювання рівня розходження між реєстрованою номінальною заробітною платою та дійсною заробітною платою.

Впливовість середнього розміру допомоги по безробіттю на рівень безробіття в ДЦЗ в цілому є очікуваним результатом, хоча дієвість цього інструменту в науковій літературі часто ставиться під сумнів. Більш дивним є те, що була виявлена залежність між цим інструментом та безробіттям по ДКС. Однак аналізуючи осатаню навряд чи варто приймати тверджен-

ня про наявність казуального зв'язку між середнім розміром допомоги по безробіттю та безробіттям на повному ринку праці, оскільки в отриманій регресійній моделі кут нахилу коефіцієнту регресії від'ємний, що змушує читати її так, ніби саме збільшення допомоги по безробіттю сприяє зменшенню безробіття. Очевидно, що в даному випадку ми маємо пропущений діючий фактор, який є посередником між безробіттям на повному ринку праці та середнім рівнем допомоги по зареєстрованому безробіттю. Скоріш за усе покращення економічної кон'юнктури, яке саме по собі призводило до скорочення безробіття, дозволяло державі збільшувати й розмір допомоги. Ця гіпотеза однак не пояснює тісну залежність між розміром допомоги та безробіттям ДЦЗ на проміжку 1992-2009 р, де мали місце і періоди збільшення і зменшення безробіття. Отже пошук відповіді на це питання потребує подальших досліджень.

Підсумовуючи результати дослідження зв'язку між інституціоналізованими інструментами регулювання і параметрами формування ринку праці можна сказати, що показники, які краще контролюються державою, демонструють більш чисту логіку. Це однак не означає більшу їх дієвість в практиці регулювання, тому, що скоріше, свідчити про більшу маніпульованість лише їх статистичними відбитками. Разом з тим, не можна виключати, що на якісно однорідних періодах ринок праці досить еластично реагує на більш інституціоналізовані інструменти регулювання, тоді як на довгострокових відрізках, де логічно передбачати зміну інститутів та механізмів їх використання, вплив останніх поступається довгостроковим економічними чинниками структурного роду.

Отримані суперечливі результати економетричного моделювання спостережуваних процесів обумовили формулювання двох гіпотез, згідно до яких існують щонайменше дві причини, які на поверхні спостережуваних процесів викривлюють зв'язок, який проголошує економічна теорія.

Перша полягає в тому, такі параметри як зайнятість, безробіття заробітна плата тощо мали значення скоріше як інформаційні чинники, орієнтуючись на які суб'єкти соціально-трудових відносин приймали рішення в наступному періоді, і відповідно вони не є регуляторами один одного в поточному періоді.

Друга – в тому, що показники, які вимірюються Державним комітетом статистики, а також інституційні конструкції, у які одягаються відповідні явища, не відображають належним чином, ті феномени, які вони беруться репрезентувати.

Підтвердження або спростування першої гіпотези виводить нас у площину міркувань інституціональної економічної теорії щодо ігрового характеру економічних процесів, сутність якого полягає в тому, що будь-які ресурсні результати та параметри їх розподілу є наслідком реалізації конкуруючих рішень, прийнятих суб'єктами гри в межах певних відносин. В межах відповідної концепції використовується мова понять "асиметрія інформації", "стратегічна поведінка", "конкурентні та кооперативні стратегії", "ринкова сила" тощо. Їх застосування дає можливість краще зрозуміти поведінкові стратегії інституціоналізованих суб'єктів взаємодії на ринку праці та встановити пріоритети ініціації нових інституційних конструкцій.

Дослідження другої гіпотези пов'язано із необхідністю відійти від звичного трактування понять "зайняте населення" та "безробіття". На нашу думку, аналітичне оперування ними як завершеними та самостійними категоріями є зручним тільки якщо досліджується поверховий рівень функціонування ринку праці, або якщо параметри ринку праці використовуються як чинники в межах дослідження систем більш високого рівня. При дослідженні внутрішньої морфології ринку праці такий підхід приховує той факт, що дійсно діючими силами ринку праці є пропозиція роботодавцями робочих місць та пропозиція робочої сили домогосподарствами. По суті, зайнятість та безробіття є кінцевий результат їх структурного, кількі-

сного та якісного зіткнення, і враховуючи складність соціально-економічних процесів та численність чинників, які впливають, є в цілому непередбачуваним результатом. З огляду на це, якщо ринок праці представляти в інституціональному вимірі, а саме, як систему гравців, що виробляють та реалізують індивідуальні та колективні рішення на засадах певних правил, і для яких ці правила є окремими джерелом стимулів та дестимулів, то дієвість факторів, які повинні впливати на ринок праці визначається не тільки *ex post* результатами щодо розподілу ресурсів, а тим як трактуються і використовуються дані фактори суб'єктами взаємодії для впливу на контрагентів соціально-трудова відносин.

Для того щоб перевірити цю гіпотезу нами було запропоновано та операціоналізовано поняття "повна пропозиція робочих місць". Його призначення полягає в тому, щоб аналітично опрацьовувати той гіпотетично визнаний факт, що кількість робочих місць, які дійсно пропонуються роботодавцями на ринку праці є більшою не тільки за кількість зайнятих робочих місць, а й за кількість зайнятих разом із публічними вакансіями, представленими у ДЦЗ. За відсутністю можливостей прямого встановлення повної кількості пропонованих робочих місць (що було б очевидно найбільш адекватним способом) нами розроблено непрямий підхід.

Його ключові припущення такі:

валовий оборот робочої сили тісно корелює із повною кількістю робочих місць;

має місце певна інерційність формування пропускну здатності каналів працевлаштування;

існує певне співвідношення між повною кількістю вакансій, та швидкістю обороту через них;

можливість робочого місця протягом року бути зайнятим різними працівниками є помірною;

Спираючись на ці припущення та використовуючи дані ДЦЗ, який опосередковує близько третини загального обороту робочої сили та робочих місць на ринку праці, дані окремих соціологічних досліджень щодо частоти переходів [2;3;4], дані власного польового опитування щодо тривалості пошуку роботи зайнятими особами [5] та дані тривалості пошуку роботи по безробітним та зневіреним особам, які надає обстеження економічної активності робочої сили Державний комітет статистики України. Синтезуючи ці дані ми застосовуємо такий алгоритм:

1) розраховуємо швидкість і повторюваність обороту робочих місць по даним ДЦЗ:

$$IOPB = (ПрДЦЗ/12 * ВакДЦЗ) * 0,75 \quad (1)$$

де: $IOPB$ – індекс обороту реєстрованих вакансій

$ПрДЦЗ$ – працевлаштовано ДЦЗ протягом року

$ВакДЦЗ$ – середньо місячна кількість вакансій;

0,75 – коефіцієнт повернення вакансій на відкриту позицію протягом року

2) розраховуються дані повної пропозиції робочих місць за умов репрезентативності даних ДЦЗ відносно повного ринку праці:

$$ППРМ_1 = ПрП * IOPB + ЗН + ВакДЦЗ \quad (2)$$

де: $ППРМ_1$ – повна пропозиція робочих місць;

$ПрП$ – працевлаштовано підприємствами протягом року;

$ЗН$ – кількість зайнятих на повному ринку праці.

3) показник повної пропозиції робочих місць $ППРМ_1$ коригується на параметри отримані в процесі соціологічних досліджень та даних пошуку роботи:

$$ППРМ = 0,72 * ППРМ_1 + 0,19 TrПош + 0,9 ПЗРМ \quad (3)$$

де: $ППРМ$ – кінцевий розмір повної пропозиції робочих місць:

ТрПош – тривалість пошуку на повному ринку праці як середня тривалості пошуку роботи зайнятими та безробітними;

ПЗРМ – повторне заміщення одного робочого місця протягом року.

Коефіцієнти ваги при параметрах формули 3 були оцінені як значення регресійних еластичностей при побудові системи регресійних моделей вказаних параметрів відносно даних валового обігу робочої сили на ринку праці України.

Результати розрахунків повної кількості вакансій та повної пропозиції робочих місць представлено у відповідних рядках таблиці 3.

З боку домогосподарств пропозиції робочих місць відповідає пропозиція робочої сили. Сьогодні вона визначається як доданок кількості зайнятих та безробітних та має назву "економічно активне населення". Тобто, наприклад, не зайнятість є похідною від пропозиції робочої сили, а пропозиція є похідною від зайнятості. На нашу думку логіка, репрезентації пропозиції робочої сили *post factum* є неадекватною потребам інституціонального аналізу оскільки затушує логіку механізму реального формування зайнятості та безробіття. Із свого боку ми вважаємо, що до так званого "економічно неактивного населення" сьогодні абсолютно необґрунтовано віднесено працездатні особи працездатного віку, які не мають постійних не трудових джерел доходів і тому періодично включаються до активного пошуку роботи, утворюючи постійний потенційний тиск на ринок праці. Тому для врахування повної пропозиції робочої сили крім вже зайнятого та безробітного населення слід дораховувати населення таких категорій як "зневірені", "ті, які не знають де і як шукати роботу", "ті, які вважають, що немає підходящої роботи", "ті, які мають сезонний характер роботи", "ті, які сподіваються повернутися на попередню роботу", "ті, із складу інших, які не мають гарантованих джерел постійного доходу".

Таблиця 3

Повні пропозиція робочих місць та робочої сили на ринку праці України

Показники	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість зайнятого населення *	19947,8	20175	19971,5	20091	20163	20295,7	20680	20730,4	20904,7	20972,3
Кількість безробітних *	2614,3	2655,8	2455	2140,7	2008,3	1906,7	1600,8	1515	1417,6	1425,1
Кількість економічно активного населення *	22562,1	22830,8	22426,5	22231,7	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4
Кількість прихованих безробітних із складу економічно неактивного населення *	1342	1460,3	1488,2	1575,5	1572	1771	1247,5	894	839	885
Повна пропозиція робочої сили**	23904,1	24291,1	23914,7	23807,2	23743,3	23973,4	23528,3	23139,4	23161,3	23282,4
Працевлаштовано ДЦЗ*	467,5	597	772,7	831,8	877,3	984,2	1049,8	1070,8	1098,6	1084
Працевлаштовано на підприємствах*	1997,1	2741	2854	2897	2967	3067	3117	3221	3388	3224
Вакансій на повному ринку праці **	216,6	113,1	357,9	432	469,4	518,9	504	512,9	523,3	330,9
Пропозиція робочих місць повна**	20164,4	20288,1	20329,4	20523	20632,4	20814,6	21184	21243,3	21428	21303,2

* дані Державного комітету статистики та ДЦЗ

**розраховано автором

Адекватність запропонованого тлумачення діючих сил ринку праці була перевірена за допомогою регресійного моделювання релевантних зв'язків між факторами макросередовища і параметрами розвитку ринку праці. Було, зокрема, встановлено, що повна пропозиція робочої сили порівняно із показниками зайнятості має слабший зв'язок із різними показниками заробітної плати (по номінальній – $R^2 = 0,7$; по реальній в цінах 1999 р. – $R^2 = 0,82$), але категорично більший ніж із економічно активним населенням. Так, за номінальною заробітною платою повна пропозиція робочої сили демонструє коефіцієнт детермінації – 0,71; а реальної заробітної плати в цінах 1999 р. – 0,81, тоді як за тими ж показниками економічна активність має коефіцієнти детермінації на рівні – 0,08 та 0,18. Привертає увагу однак, що коефіцієнти регресії зв'язку повної пропозиції робочої сили (як і економічної активності) є від'ємними. Таким чином, скоріше за все визначений зв'язок є зміщеним відносно іншого прихованого чинника. На нашу думку, таким чинником виступає скорочення населення і поширення тіньової заробітної плати та неформальної зайнятості. Якщо ж нівелювати чинник скорочення населення, для чого для дослідження було обрано повний контингент безробітних (безробітних ДКС разом із пасивним безробіттям), виявляється, що його залежність від реальної заробітної плати протягом періоду 1999-2009 рр. демонструє впевнену і теоретично логічну залежність $y = -13,3x + 4971$ ($R^2 = 0,96$; *t-статистика* -27; $F = 100$).

Інший аспект зв'язків повної пропозиції робочої сили висвітлює її дослідження з точки зору перевірки концепції резервної заробітної плати, а саме існує межа в рівні офіційної заробітної плати, до якої мотивація пропонувати робочу силу досить низька. Непрямо цю гіпотезу підтверджує й діаграма розсіювання даних рівня економічної активності в залежності від номінальної заробітної плати. Вона має додатний нахил і є дзеркальним відбитком даних по повній пропозиції робочої сили. А саме: якщо в повній пропозиції робочої сили період зростання в залежності від заробітної плати припадає на останні 4 роки то в економічній активності навпаки від'ємний нахил має місце в період перших 4 років досліджуваного періоду. Тобто до 2003 р. тенденції розвитку обох феноменів були однаково від'ємні стосовно заробітної плати, але після досягнення зарплатою межі 500 грн. і подальшого зменшення пропозиції робочої сили у зв'язку із зменшенням кількості населення подальше забезпечення пропозиції робочих місць від підприємців вимагало збільшення заробітної плати. В 2004-2008 рр. при тому, що рівень безробіття суттєво не змінився, роботодавцям вдалося зацікавити достатню кількість робочої сили із складу пасивно безробітних, більше того при досягненні заробітною платою межі 1010 грн. вдалося розчистити не тільки пасивний резерв, але й стимулювати бажання до зайнятості із інших категорії неактивного населення.

Оцінюючи адекватність запропонованого розуміння повної пропозиції робочих місць слід зазначити таке. Залежність пропозиції робочих місць від грошової маси є вражаючою, як у період до 1999 р. так і після – відповідно: ($y = -0,28x + 26498$ $R^2 = 0,98$); ($y = 399,9 \ln(x) + 16167$; $R^2 = 0,92$). Крім того було виявлено, що в період 1999-2008 рр. пропозиція робочих місць реагує на зміну грошової маси з лагом відставання на 1 рік ще з більшою детермінацією ($R^2 = 0,98$), тоді як зворотна лагова залежність – грошей від попередньої пропозиції робочих місць була значно меншою ($R^2 = 0,78$). На нашу думку, це підтверджує більшу адекватність моделювання зв'язку ринку фінансів із ринком праці за допомогою категорії пропозиції робочих місць ніж за допомогою категорії зайнятості, оскільки перша краще вловлює реакції роботодавців.

Більш високий рівень залежності повної пропозиції робочих місць порівняно із показниками зайнятості мав місце й між відсотковою ставкою за кредитами – коефіцієнтом детермінації 0,85 в першому випадку проти 0,68 у другому.

Залежність повної пропозиції робочих місць від номінальної заробітної плати порівняно із зайнятістю дещо менша (коефіцієнт детермінації 0,81 проти 0,89) однак порівняно із заня-

тістю більша по показниках реальної заробітної плати (відповідно $R^2 = 0,95$ проти $0,94$). Більше того, експериментування із лаговими моделями співвідношень повної пропозиції робочих місць та зайнятості із різними видами заробітної плати дозволили встановити, що в усіх випадках показники повної пропозиції робочих місць дають кращу детермінацію та інші статистичні тести порівняно із показниками зайнятості. Наприклад однорічна лагова модель впливу реальної заробітної плати на повну пропозицію робочих місць має коефіцієнт детермінації $0,99$ проти $0,9$ у випадку використання показника зайнятості населення.

Використання понять повна пропозиція робочих місць та робочої сили та їх показників дає можливість дати відповідь на питання чийм є ринок праці в Україні: це ринок роботодавців чи працівників. Так еластичність повної пропозиції робочих місць до ціни праці активізувала ринок і саме те, що гранична кількість пропозиції робочих місць – 19876 тис. од. була вище граничної кількості зайнятих 19559 зробило сприятливі умови для розсіювання навісу безробітних як активних так і пасивних. Ініційована і реалізована ними лінеаризація темпів зростання заробітної плати змушувала адаптуватися працівників. Саме владою роботодавців можна пояснити і дивну на перший погляд лагову (на один рік) залежність грошової маси $1993-1999$ рр., від значень зайнятості $1992-1998$ рр. – ($y = -9,5413x + 233590$ $R^2 = 0,94$). Від'ємність усіх специфікацій зв'язку, яка свідчить про те, що чим більше зростає грошова маса тим більше скорочується зайнятість означає лише те, що роботодавці демпфують свої ризики одночасно на двох ринках: грошей і фінансовому. На фінансовому вони формують усе більшу пропозицію на гроші за будь-якою ціною, і виплачуючи постійно зростаючу заробітну плату одночасно позбавляючись зайвої робочої сили. Оскільки лаг виявленої реакції більшою мірою йде на користь роботодавців, підвищення цін на продукцію більшими темпами ніж нарощування обсягів фонду заробітної плати відбувається переважно за рахунок скорочення кількості зайнятих або оплачених, а не за рахунок зниження заробітної плати працюючих повний робочий час.

Цікавою деталлю є й те, що на рішення роботодавців має більший вплив значення заробітної плати в поточному році, тоді як для зайнятості в попередньому. Очевидно що роботодавців більш швидко реагують у формуванні своїх запитів ніж робоча сила. Подібне цінове випередження разом із маніпулюванням кількості залученої робочої сили дозволяють формувати стабільні структури вигоди для роботодавця щонайменше на один крок. Більше того, далі ніж за цей крок (в нашому випадку рік) працівники навіть із тим підвищенням заробітної плати, яке мало місце стикаються із зростанням інфляції.

Підсумовуючи отримані результати варто наголосити на тому, що ринок праці України виявляє в своєму розвитку багато суперечливих тенденцій, які багато в чому є наслідком хаотичності регулювання процесу його формування та недосконалістю інституційного базису, який при цьому використовувався. По суті інституційні структури самого ринку праці та його зв'язку з іншими економічними процесам, демонструють мішанину до-ринкових, ринкових і квазіринкових інститутів зв'язку та інструментів регулювання, які слугують незадовільними провідниками сигналів і впливів інших складових соціально-економічної системи. Основною закономірністю розвитку ринку праці років незалежності є нарощування чіткості позиціонування контрагентів соціально-трудових відносин, зростання рівня інституціоналізації інструментів регулювання і одночасне поширення систем їх легітимації, альтернативних державній. Свідченням цьому є те, що ринок праці України є ринком ініціативи роботодавців, і масової адаптації домогосподарств та робочої сили.

В результаті при тому, що рішення, які приймають роботодавці мають більшу вагу і варіантність, трудова поведінка населення, рівень його активності та інституціоналізація форм реакції виступають суттєвим обмежувачем подальшої інституційної ініціативи як самих роботодавців так і держави.

Складається парадоксальна ситуація: саме надмірність можливостей однієї із сторін соціального діалогу в сфері зайнятості заважає реалізації цих можливостей в практиці господарювання та конвертації їх в економічні результати. В цих умовах генеральним напрямом інституційного удосконалення ринку праці стає збалансований розвиток інституційних можливостей усіх учасників соціального діалогу та більш досконала інституціоналізація самого діалогу.

Література

1. Рошин С.Ю., Разумова Т.О. Экономика труда: экономическая теория труда: Учебное пособие. / С.Ю. Рошин, Т.О. Разумова / – М.: ИНФРА-М. – 2000. – 400 с.
2. Коровин, А. Г. Взаимосвязь динамики вакантных рабочих мест и рабочей силы в России: гендерные особенности / А. Г. Коровин, И. Б. Королев // Проблемы прогнозирования. - 2006. - N 6. - С. 83-101
3. Флоринская Ю.Ф. Наем мигрантов в период кризиса (по результатам социологических опросов и фокус-групп) // Ю.Ф. Флоринская Проблемы прогнозирования. - 2010. - N 6. - С. 149-156
4. Фомин Н.Н. Специфика трудовой миграции в московском регионе / Н.Н. Фомин // Социс – 2010. – №4 С. 130-137
5. Цимбал О. І. Трансакційні витрати обігу робочої сили на ринку праці України / О. І. Цимбал // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 68–78.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Новіковою О.Ф., 30.11.2010

Надійшла до редакції:
10.11.2010